

ARCHÍVNÍ PRAMENY K DĚJINÁM STÁTU A PRÁVA NA ÚZEMÍ ČESKÉ SOCIALISTICKÉ REPUBLIKY V EPOŠE KAPITALISMU¹

Václav Šolle

ÚVOD

Úvodem ku statím o hlavních archívních pramenech, které se - v rozsahu, v němž se dochovaly a v míře, v níž jsou postupně zpřístupňovány - mohou stát pro svoji bezprostřednost nejvýraznějšími příspěvky k dějinám státu a práva kapitalistické epochy na naší půdě, je předeslán povšechný souhrn platných zásad o organizaci československých archívů z hlediska těch jejich fondů, které mohou přispět ku zpřesnění našeho pohledu na toto významné období naší právní minulosti.

Současně s vytvořením jednotného státního archívního fondu (JSAF), zahrnujícího podle základní normy o československém archívnictví² v podstatě všechny "soubory písemností a dokumentů archívní povahy, které vznikly z činnosti státních orgánů, jejich ústavů a zařízení, socialistických právníků osob, zejména národních a jiných podniků, které spravují národní majetek, jakož i jejich právních předchůdců", bylo zahájeno budování spolehlivých základů tohoto archívnictví.

Vědoma si úkolů, jež jí ukládají zájmy politického, vědeckého, kulturně-osvětového i hospodářského rozvoje naší společnosti,³ vytkla si nová archívní organizace za cíl dosáhnout co nejdříve soustředění archívních dokumentů v archívech oblastně⁴ i věcně⁵ příslušných a jejich systematického a komplexního zpřístupnění podle společného plánu a s použitím jednotného avšak pružně aplikovaného pracovního systému.

V tomto duchu byly vytyčeny zásady jak pro přejímání písemností archívní povahy ze spisoven živých organizací, tak pro zpracování ar-

¹ Tento příspěvek je v podstatě českou obdobou dvou slovenských statí Ladislava Hubenáka a) "Archívne pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu 1848-1945 (časť I., do r.1918)", b) "Pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu (časť II., 1918-1938 a časť III., 1938-1945)", jež byly připravovány souběžně s touto prací a již dříve postupně uveřejněny v tomto sborníku (v čísle 11, na str.229-250 a v čísle 12, na str.159-175).

² § 2 vl.nař.č.29/1954 Sb.

³ § 1 cit.vl.nař.

⁴ § 3 cit.vl.nař.

⁵ Směrnice MV ze dne 11.1.1964 č.3/1964 Sb.isntr. pro NV, vydané podle § 11 odst.1 cit.vl.nař.

chívních fondů, stejně jako pro správné a účelné jejich soustředění a rozmístění s přihlédnutím k jejich oblastně širší (celostátní příp. dříve zemské) i užší (krajské, okresní a místní) provenienci v souhlase s územním uspořádáním státu.

Péče o archivní materiál vzniklý z činnosti současných i dřívějších ústředních úřadů, jejich orgánů a organizací s celostátní působností, stejně jako o fondy vytvořené z písemností úřadů, jejich orgánů, institucí a organizací (státních, samosprávných i ostatních veřejných), jejichž působnost se vztahovala zcela nebo převážně na býv.zemi Českou, náleží *Státnímu ústřednímu archívu (SÚA) v Praze*, zřízenému ze tří archivních celků: z Ústředního archívu ministerstva vnitra (před tím archívu min. vnitra), z archívu země České a z Ústředního zemědělsko-lesnického archívu.⁶

Ve *Státním archívu v Brně*, zřízeném z Moravského zemského archívu, jsou uloženy písemnosti vzniklé z činnosti bývalých úřadů, orgánů a institucí moravské příp. moravsko-slezské působnosti a ve *Státním archívu v Opavě*, zřízeném ze Slezského zemského archívu, archivní materiál někdejších zemských institucí slezských. V současné době plní oba tyto archívy především též svoji základní funkci archivů státních, které - jsouce organizovány po jednom v každém kraji, pečují o archivní materiál vzniklý z činnosti současných i bývalých úřadů, orgánů, institucí a organizací zcela nebo převážně krajské působnosti (především tedy národních výborů, všech justičních složek a prokuratur jakož i všech jejich právních předchůdců na této územní úrovni).

V *okresních archívech* (a v městských archívech v Brně, Ostravě a Plzni) se ukládá obdobný archivní materiál provenience okresní (městské, obvodní) i místní.

*Archív hlav.města Prahy*⁷, shromažďuje archivní fondy vzniklé z činnosti úřadů, orgánů, institucí a organizací, jejichž působnost se vztahuje (nebo vztahovala) na území města, příp. jeho jednotlivých obvodů. Jakožto archív justičních fondů sdružuje tedy tento archív úkoly archívu státního (město) i archivů okresních (obvody).

Některé další archívy, pečující mimo rámec této všeobecné sítě archivů o archivní celky zvláštního významu,⁸ jsou připomenuty v souvislosti s výkladem o jednotlivých archivních fondech a jejich uložení.

K doplnění celkového obrazu třeba ještě připomenout meziresortní dohodu o příslušnosti archivů ustanovených podle uvedené archivní normy

⁶ Na Slovensku vykonává obdobnou funkci Štátny slovenský ústredný archív (ŠSÚA) v Bratislavě, zřízený ze Slovenského ústredného archívu v Bratislavě a Pôdohospodárskeho archívu v Bratislavě, vedle něho pak samostatný Ústredný archív báňský v B.Štiavnici.

⁷ Na Slovensku Archív mesta Bratislavy.

⁸ § 11 odst.2 cit.vl.nař.

i pro archívní materiál vzniklý z činnosti hospodářských a rozpočtových organizací v oboru zemědělství, lesního a vodního hospodářství a jejich právních předchůdců* s přihlédnutím k územnímu nebo věcnému rozsahu působnosti jednotlivých těchto organizací. Archívní dokumentace vzniklá z činnosti všech ostatních hospodářských organizací (podniků) je soustředována zásadně v archívech podnikových, zřizovaných v rámci příslušných odborových resortů.¹⁰

Důsledné uskutečňování uvedených zásad vytváří ovšem současně vodítko pro určování archívní příslušnosti všech písemností a dokumentů archívní povahy vůbec - tedy nejen těch, které jsou v dalším výkladu výslovně uváděny.

Na otázky, zda, do jaké míry a ve kterých časových i obsahových souvislostech byly jednotlivé soubory písemností opravdu dochovány k archívnímu uložení, případně dále zpřístupněny, odpovídají především "P r ů v o d c e" po fondech jednotlivých archívů, vedle nich archívní pomůcky, jimiž jsou i n v e n t á ř e, pořizované pro fondy již uspořádané (nebo jejich uzavřené části) a na ně navazující k a t a l o g y a r e j s t ř í k y jakožto podrobnější forma odborného zpřístupnění zvláště významných archívních celků nebo jejich částí. Spolehlivé údaje o těchto archívních pomůckách k dále uvedeným fondům nebo jejich souborům uloženým již v archívech organizovaných územně (v archívech státních, okresních a místních) či oborově (v archívech hospodářských a rozpočtových organizací, tedy v archívech v širším sl. sm. podnikových) obsahují soustavně doplňované a dnes již značně podrobné souhrnné informace o současném uložení jednotlivých archívních fondů i o formách i rozsahu jejich zpřístupnění.

V tom směru byly po uplynutí každé ze tří archívních pětiletok (1956-1960, 1961-1965, 1966-1970) uveřejněny "výsledky zpřístupňování archívního materiálu v čsl. státních archívech".¹¹ Obdobnou funkci plní i soupisy archívních fondů (a pomůcek k nim) uložených v okresních a ve třech městských¹² archívech v jednotlivých českých krajích.¹³ Stejným

* Čl.6 směrnic cit. v pozn.5.

¹⁰ Vyhláška min.vnitřní č.153/1956 Ú.1.

¹¹ Za léta 1956-1960 ve zvl.příloze ke Sborníku archívních prací roč.XI (1961), č.2; za léta 1961-1965, dtto, roč.XVI (1966), č.2; za léta 1966-1970. dtto. roč.XXI (1971), č.2.

¹² V Brně, Ostravě a Plzni.

¹³ Tyto soupisy obsahují publikace:

- a) Okresní archívy kraje Středočeského (vydal Stát.archív v Praze 1968),
- b) Dtto kraje Jihočeského (vydal Stát.archív v Třeboni 1966),
- c) Dtto kraje Zápačeského (vydal Stát.archív v Plzni 1969),
- d) Dtto kraje Severočeského (vydal Stát.archív v Litoměřicích 1968),
- e) Dtto kraje Východočeského (vydal Stát.archív v Zámrsku 1968),
- f) Dtto kraje Jihomoravského (vydal Stát.archív v Brně 1966),
- g) Dtto kraje Severomoravského (vydal Stát.archív v Opavě 1967).

zaměřením jako tyto soupisy se vyznačují i obsažné "popisy archívních fondů podniků, hospodářských organizací a při nich působících dobrovolných organizací z období do znárodnění" rovněž z hlediska jednotlivých krajů¹⁴ a čtyři samostatné svazky obsahující soupisy archívních fondů peněžních ústavů (do znárodnění) uložených v podnikových archívech Státní banky československé, Investiční banky, Státní spořitelny a Státní pojišťovny.¹⁵

Mimo tyto souborné informace zůstávají tedy - již z povahy svého zaměření - pouze archívní fondy ukládané v archívech "pečujících o archívní celky svldětného významu".¹⁶

Bohatou síť všech těchto informací o archívních fondech a formách i rozsahu jejich zpřístupnění vhodně dokreslují i čas od času pořizované vyčerpávající soupisy archívní bibliografie.¹⁷

S přihlédnutím k již uvedeným kompetenčním zásadám následuje v příslušných časových a věcných souvislostech přehled nejzávažnějších archívních fondů vyšlých z činnosti ústředních, oblastních příp. místních institucí, jejichž existence, proměna i zánik se stávaly obzvlášť výraznými svědky vývoje kapitalistického státu a práva v jednotlivých fázích této epochy u nás.

¹⁴ Jsou to publikace:

- a) Pražské a středočeské podnikové archívy, díl I-II (vydalo archívní odd. KSMV v Praze 1968).
- b) Jihočeské podnikové archívy (vydalo arch.odd. KSMV v Čes. Budějovicích 1966).
- c) Zápačeské podnikové archívy, díl I-II (vydal Stát.archív v Plzni 1966).
- d) Severočeské podnikové archívy, díl I-II (vydalo arch.odd. KSMV v Litoměřicích 1965 a 1966).
- e) Východočeské podnikové archívy, díl I (vydalo arch.odd. KSMV v Pardubicích 1965) a díl II (vydal Stát.archív v Zámrsku 1966).
- f) Jihomoravské podnikové archívy, díl I (vydalo arch.odd. KSMV v Brně 1965) a díl II (vydal Stát.archív v Brně 1968).
- g) Severomoravské podnikové archívy, díl I-II (vydalo arch.odd. KSMV v Opavě 1965).

¹⁵ Postupně byly vydány publikace:

- a) Ústřední archív Státní pojišťovny v Praze (vydala hlav.správa Stát.pojišťovny v Praze 1965).
- b) Archív Investiční banky v Praze - průvodce po archívních fondech (vydala Investiční banka v Praze 1966).
- c) Archív městské správy Stát.spořitelny v Praze a Archív krajské správy Stát.spořitelny v Praze (obě vydala hlav.správa Stát.spořitelny v Praze 1967).
- d) Podnikové archívy Stát.banky v Praze - průvodce po archívních fondech (vydala Státní banka čsl. v Praze 1967).

¹⁶ V této práci jsou ovšem připomenuty pouze ty z nich (příp. až dosud vydané arch.pomůcky k nim), jež souvisí s jejím základním posláním.

¹⁷ Až dosud byly vydány:

- a) Soupis archívní literatury v českých zemích 1895-1956 (vydala archívní správa min.vnitra, Praha 1959).
- b) Bibliografie československého archívnictví 1957-1966 (vydala archívní správa min.vnitra ČSR, Praha 1970).

Postupná organizační přestavba politických a právních institucí, mezi nimi především státního aparátu pobřežnové rakouské monarchie, byla pokaždé sice nezbytným, nikoli však zcela bezprostředním důsledkem zahraničních i vnitřních mocenských činitelů určovaných ve své podstatě bouřlivým rozvojem uvolněných kapitalistických výrobních sil a nutících vládnoucí vídeňské kruhy k ústupu z pozic aristokraticko-byrokratického absolutismu až na pozice buržoazně-demokratické konstituční monarchie. Stejně jako se revoluční rok 1848 naplno odrazil ve státním aparátě teprve v roce 1850 a jako se silvestrovské patenty z roku 1851 projevíly ve svých důsledcích teprve v roce 1855, dobudoval i konstituční režim ohlášený vlastně již říjnovým diplomem a únorovou ústavou z let 1860 a 1861 svou organizační strukturu teprve na sklonku let šedesátých. Teprve s tímto dobovým odstupem od podnětných historických událostí lze tedy bilancovat i archívní fondy vzešlé z registratur institucí jednotlivých období kapitalistické éry monarchie.

Z písemností *c e n t r á l n í c h* - v tomto období vídeňských - *s t á t n í c h* úřadů jsou ve Státním ústředním archívu v Praze uloženy jen ty, které měly vztah k českým zemím a proto byly v rámci spisové rozluky po první světové válce (v r.1920) odevzdány Československu (ve své většině byly sice v době nacistické okupace odvezeny opět do Vídně, po válce však restituovány).

Předány takto byly ovšem souvislé řady písemností převážně jen z mladšího období, vesměs teprve od roku 1888, spolu s případnými priory k jednotlivým spisovým celkům.

V souhrnu byly převzaty části registratur (vesměs bez knih pomocné evidence): *presidia ministerské rady* z let 1867-1918, *ministerstva vnitra* z let 1848-1918, *ministerstva financí* z let 1888-1918, *ministerstva obchodu* z let 1888-1918, *ministerstva kultu a vyučování* z let 1888-1918 s registraturním plánem, *ministerstva spravedlnosti* z let 1888-1918, *ministerstva veřejných prací* z let 1908-1918, *ministerstva pro zdraví lidu* z let 1918-1919 (1), *ministerstva orby* (zemědělství) z let 1868-1918, *ministerstva zeměbrany* z let 1910-1918 (převzal Vojenský historický archív v Praze), *úřadu ministra krajana* z let 1900-1914, *Nejvyššího účetního dvoru* z let 1888-1918, *Správního soudního dvoru* z let 1901-1918, *Ředitelství pro stavbu vodních cest* z téhož období a některé další. Většina těchto fondů byla již archívně zpřístupněna formou inventářů opatřených jmennými a věcnými rejstříky.¹⁸ Kvantitativně i kvalitativně nejvýznamnějšími z nich jsou fondy *presidia mini-*

¹⁸ O tom v podrobnostech zvl. přílohy k SAP uvedené v pozn.11.

sterské rady a ministerstva vnitra podrobně rekonstruované pro studijní potřeby.

Bohatě členěné prezidiální i všeobecné registry z e m - s k ý c h p o l i t i c k ý c h ú ř a d ů v českých zemích z tohoto období jsou zachovány v poměrné úplnosti a v původním, případně věrně reprodukováném uspořádání.

Státní ústřední archiv v Praze chová fondy *Českého místodržitelství* (prozatím jen z části inventarizované), Státní archiv v Brně fondy *Moravského místodržitelství* s inventáři k fondům presidia (s mezerou pro léta 1914-1918) i účtárny a Státní archiv v Opavě rozsáhlý fond *Zemské vlády slezské* s inventáři ku starší (1850-1908) i mladší (od r. 1909) části registry všeobecné a pouze stručnou pomůckou k registratuře prezidiální zničené požárem v roce 1945.

Na ně organicky navazují fondy o b l a s t n í c h s p r á v p o l i t i c k ý c h . Poměrně již mezerovité (z registratur krajských vlád *českokobudějovické* a *olomoucké* jsou zachovány jen trosky) archivní fondy sedmi *krajských vlád* v Čechách a dvou na Moravě jakožto politických úřadů druhé stolice a správních článků mezi zeměmi a okresy v období 1850-1855 a řady nestejně uchovaných spisoven *okresních hejtmanství* (podkrajských úřadů) z téhož pětiletí jsou uloženy v územně příslušných archívech.

Pokračováním těchto regionálních fondů jsou registry úřadů organizace bachovské, tedy jednak *krajských úřadů* z let 1855-1862 (na Moravě 1860) případně jejich likvidatur do roku 1868 v archívech státních, jednak *okresních* (převážně smíšených soudně-správních) úřadů z let 1855-1868 a pro celé další rakouské období po nich zavedeného systému *okresních hejtmanství* resp. jejich expositur, jakožto jediných regionálních úřadů politické správy podřízených již bezprostředně politickým úřadům zemským. Na půdě těchto politických úřadů prvých stolic vznikly a - pokud se zachovaly, jsou i součástí jejich archivních fondů - s č í t a c í o p e r á t y z let 1869, 1880, 1890, 1900 a 1910. Všechny fondy okresní povahy jsou opět záležitostí okresních archívů.

Nad jiné významnými doklady rozvíjejícího se politického života v našich zemích (zakládání spolků a především počátků dělnického hnutí) jsou - nyní již většinou inventarizované - fondy *pražského a brněnského policejního ředitelství* uložené ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně, stejně jako od roku 1894 působícího *policejního komisařství v Moravské Ostravě* (spojeného s fondem pozdějšího *policejního ředitelství v Moravské Ostravě*) ve Státním archívu opavském.

Nejen pro historii hornictví ale i pro současný geologický průzkum velmi přínosné a proto též archívy přednostně zpřístupňované jsou registry b á ň s k ý c h ú ř a d ů z tohoto (i pozdějšího) období.

Valnou část archívních fondů těchto úřadů působících v Čechách jak před rokem 1871 (*horních hejtmanství /oblastních/ s exponovanými komisariáty*), tak poté (*revírních úřadů /oblastních/ a horního hejtmanství v Praze*), případně jednotlivých *dálních správců a ředitelství*, stejně jako písemnosti *montánních odborů* postupně příslušných ministerstev (financí, orby. veř. prací) soustřeďuje Státní ústřední archiv v Praze, další pak oblastně příslušné státní archívy. Montánní fondy moravské a slezské provenience jsou vesměs uloženy ve Státních archívech v Brně a Opavě.

Do širší souvislosti s politickou správou patřily i úřady školské. Poměrně úplné a archivně zpřístupněné registry *zemských školních rad* v Praze, Brně a Opavě jsou uloženy jednak ve Státním ústředním archívu v Praze, jednak ve Státních archívech v Brně a Opavě. Jen z části zachované písemnostní soubory *okresních školních rad* chovají oblastně příslušné archívy okresní.

Písemnosti vzniklé z působení školního a středního stupně jsou ukládány v archívech okresních a městských, písemnosti škol vysokých především ve vlastních archívech,¹⁹ jinak v archívech státních.

Finanční správa českých zemí v rakouském období je představována fondy *zemských finančních ředitelství v Praze* (Státní ústřední archiv v Praze), *v Brně* (Státní archiv v Brně) a *finančního ředitelství v Opavě* (Státní archiv v Opavě). Z nich je v poměrné úplnosti zachována prezidiální i všeobecná registratura pražského ZPŘ (pouze však do devadesátých let).

Materiály oblastních finančních úřadů resp. orgánů, tedy především *okresních finančních ředitelství* s územní kompetencí soudních krajů (a proto ukládané spolu s písemnostmi úřadů pro vyměřování poplatků v příslušných archívech státních), dále *berních správců a berních úřadů* (těchto jako výběrčích orgánů v obvodech okresů soudních, oněch jako úřadů vyměřovacích v obvodech okresů politických), *důchodkových kontrolních úřadů* a *katastrálních měřičských úřadů* příp. dalších podřízených úřadů a orgánů finančních jsou zachovány (OPŘ v archívech státních, ostatní v archívech okresních) ve své většině jen zlomkovitě. Přes to se jako celek mohou stát vydatnými pomocnými prameny při sledování vlivu finanční politiky státu na hospodářskou sílu poplatníků v jednotlivých správních oblastech.

Archívní uložení písemností vyšlých z činnosti nejrůznějších složek správy justiční řídí se předeslanou zásadou o pří-

¹⁹ Archiv Karlovy university, který vydal již průvodce po svých fondech a archiv Českého vysokého učení technického.

služnosti archívních fondů ústřední, zemské, stejně jako širší (krajské) či užší (okresní) oblastní provenience.

Části registratury *Nejvyššího soudního dvora* týkající se českých zemí jsou uloženy ve Státním ústředním archívu v Praze. Archiválie obou bývalých *vrchních zemských soudů* (od r.1855 jakožto sborových soudů druhé stolice) a to českého v Praze, moravsko-slezského v Brně a rovněž na jejich úrovni stojících *vrchních státních zastupitelství v Praze a v Brně*, ukládány jsou v archívech někdejší zemské příslušnosti (t.j. ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně).

Archívní materiály převzaté od bývalých soudů všeobecně krajské působnosti, v letech 1850-1855 nazývaných *zemskými*, poté *krajskými* (v Praze a v Brně nadále *zemskými* a všeobecně sborovými soudy 1.stolice), mezi nimi od roku 1857 i *obohodního soudu v Praze* jakož i na jejich úrovni stojících a v jejich sídlech působících *státních zastupitelství* jako úřadů veřejné žaloby, tvoří fondy oblastně příslušných státních archívů.

Obdobně i písemnosti bývalých *soudů okresních* (v letech 1850-1855 členěných z části ještě na okresní soudy sborové, v období 1855-1868 ve své převážné většině formálně přetvořených na smíšené okresní úřady "co soudy", v sídlech sborových soudů 1.stolice nazývaných v letech 1855-1897 *městskými delegovanými soudy okresními*), stejně jako fondy vytvářené postupně z písemností bývalých notářů, jsou předmětem archívní péče územně příslušných archívů okresních.

S t a r é p o z e m k o v é k n i h y vesměs převzaté v roce 1850 a do let sedmdesátých dále vedené okresními soudy, tvoří dnes z valné části již inventarizované (zatímní) sbírky ve státních archívech a jsou postupně začleňovány do příslušných archívů měst a patrimonií. Ostatní neskartovatelné pozemnoknižní písemnosti z tohoto období (tak zvláště "extrakty" nahrazující jednotlivé knihovní vložky starých pozemkových knih a spisy o zakládání nových pozemkových knih) jsou součástí fondů okresních soudů a spolu s nimi tedy předmětem péče archívů okresních.

Archívní příslušnost písemností ostatních *soudů* (tedy především *mimořádných a rozhodčích*) je dána bývalou jejich zemskou, krajskou či okresní působností.

Archívní fondy všech těchto justičních složek postupně zpřístupňované (přednostně ve svých dokumentačně nejzávažnějších agendách a časových etapách), jsou výmluvným svědectvím bezprostřední aplikace rakouského hmotněprávního a procesního buržoazního zákonodárství civilního i trestního v období kapitalismu.

Dobově odpovídající části spisových pozůstalostí *finančních prokuratur pro Čechy v Praze* a pro Moravu a Slezsko v Brně, jež se v roce

1852 spolu se státními zastupitelstvy rozdělily o agendy zemsky organizovaných fiskálních úřadů, patří do kompetence jednak Státního ústředního archívu v Praze, jednak Státního archívu v Brně. Jestliže pražský fond je (zvláště po roce 1857) zachován jen mezerovitě, pak nutno archívní fond brněnský považovat přímo za trosky původní registratury.

Desetileté období Bachova absolutismu, který suspensoval zemské ústavy ještě dříve nežli mohly vejít v život, je současně významným předělem mezi ještě stavovským a již samosprávným charakterem z e m s k ý c h i n s t i t u c í a jejich archívních fondů, jež jsou svědectvím tohoto vývoje.

Jestliže se s materiály *zemských sněmů* jednotlivých českých zemí setkáváme již jako s jednotnými registraturami zemských samosprávných korporací vyšlých z únorové ústavy roku 1861 (neuvažujíc ovšem veřejný konvent slezských stavů, přežívající ještě z předbřeznové doby až do roku 1861 jako bezprostřední předchůdce slezského zemského sněmu) svědčí archívní fondy *zemských výborů* jakožto stálých výkonných orgánů zemských sněmů jednak ještě o institucích rázu s t a v o v s k é h o , zastupujících do roku 1861 prakticky neustavené sněmy (jsou to t.zv. staré zemské výbory), jednak již o orgánech z e m s k ý c h s a m o s p r á v v období ústavnosti od roku 1861 (označovaných též jako nové zemské výbory).

Až na fondy českého zemského sněmu a výboru, jejichž činnost byla přetržena v roce 1913 protiústavní zemskou správní komisí, nesou fondy těchto zemských orgánů v obou dalších českých zemích hojně stopy pracovní aktivity ukončené teprve převratem v roce 1918. Jejich poměrná ucelenost a systematické archívní zpřístupnění jednak ve Státním ústředním archívu v Praze, jednak ve Státních archívech v Brně a v Opavě (registartura zemského výboru moravského do roku 1874 je ve Státním archívu v Brně dosud součástí tzv. "zemské registratury" stavovské) ještě jen podtrhují možnosti jejich plného využití. Význam sněmovních registratur dokládajících průběh sněmovních jednání, jež ve svých souvislostech obrážela předpoklady mocenského růstu domácí německé i české buržoazie, převyšují ovšem mnohonásobně fondy zemských výborů nejen svým širším časovým rozpětím, ale též rozmanitějším okruhem pracovního zaměření, postihujícího všechny oblasti veřejného života v českých zemích v období uvolněných sil kapitalismu.

Fondy *zemských ústavů a zařízení* jakožto významných složek zemských samospráv tohoto období jsou v pražském Státním ústředním archívu uloženy pod vlastními záhlavími (např. zemská porodnice a nalezinec i některé další zdravotnické příp. výchovné ústavy v Čechách), zatím co moravské ústavy ve Státním archívu brněnském a slezské ústavy ve Stát-

ním archívu opavském jsou většinou součástí všeobecných zemských registratur.

Obdobou zemských sněmů a výborů byla v roce 1864 jen v Čechách ustavená *okresní zastupitelstva a výbory* jakožto spojovací články mezi zastupitelstvy zemí a obcí na půdě politických okresů. Jejich fondy - stejně jako i fondy moravských a slezských *okresních silničních výborů* - obsahující druhoinstanční materiál v podstatě stejného typu jako orgány zemských samospráv, jsou postupně zpřístupňovány v příslušných okresních archívech.

Mnohočetné bohatství archívních fondů vyšlých ze samostatné i přenesené působnosti *o b c í* - základních článků územní samosprávy - obzvláště po vydání obecních zřízení v letech 1864 (pro Čechy a Moravu) a 1863 (pro Slezsko) - soustřeďované dnes zásadně v okresních a mimo ně jen v několika zvláště významných městských archívech (v Praze, Brně, Ostravě a Plzni), výstižně dokresluje prudce vzrůstající tlak obchodního a průmyslového kapitálu tohoto období na hospodářskou a sociální strukturu obyvatelstva městských i venkovských oblastí.

O existenci a dobovém významu nejrozličnějších institucí v rozsáhlé oblasti *s a m o s p r á v y z á j m o v é* podávají svědectví většinou již zpřístupněné fondy v archívech všech stupňů.

Z fondů korporací stavovských připomeňme za všechny ostatní alespoň fondy zemsky organizovaných *advokátních*,²⁰ *notářských*²¹ a *lékařských*²² komor, *gremií lékárníků*²³ a *Zemědělských rad* (před rokem 1918 pouze pro Čechy²⁴ a pro Moravu²⁵ spolu s jejich starobylými předchůdci *Vlastenecko-hospodářskou společností v Praze* a *Hospodářskou společností v Brně*, v širším regionálním měřítku pak již v letech padesátých ustanovených *Obchodních a živnostenských komor* v Praze, v Liberci, Chebu, Plzni, Čes. Budějovicích, Hradci Král., Brně, Olomouci a Opavě, stejně jako i *živnostenských společenstev* sdružujících se v užších regionálních oblastech na podkladě živnostenského řádu z roku 1859.

O hospodářském a finančním rozmachu buržoazie tohoto období svědčí zakládání četných *hospodářských společenstev, družstev* i *peněžních ústavů* jakožto dobových forem stavovské a třídní svépomoci. Všechny tyto instituce jsou postupně rekonstruovány ve fondech územně příslušných archívů.

²⁰ Z.č.98/1868 ř.z.

²¹ Z.č.75/1871 ř.z.

²² Z.č.6/1873 ř.z.

²³ Min.nař.č.163/1873 ř.z.

²⁴ Z.č.20/1891 č.z.z.

²⁵ Z.č.40/1897 m.z.z.

Archívy dokumentují konečně i počátky *s o c i á l n í h o p o - j i š t ě n í* u nás, jehož prvými nositeli se staly ve druhé polovině let osmdesátých jednak *úrazové pojišťovny* v Praze pro Čechy a v Brně pro Moravu a Slezsko a *nemocenské pokladny* v okresech.

Hodnotu archívních fondů užitečných ke studiu právních institucí tohoto období dokreslují i zachované spisové pozůstalosti *s p o l k ů* nejrůznějšího zaměření a rozsahu působení - mezi nimi především českých a německých spolků politických, v první řadě dělnických, dále svépomocných, podpůrných, osvětových, tělovýchovných (zde zvláště organizace jednotlivých žup sokolských), náboženských a jiných - čile se rozvíjejících po vydání spolkového zákona z roku 1867. Spolkové archívní fondy jsou ukládány převážně v archívech okresních, z části též v archívech státních s přihlédnutím k sídlu a územnímu rozpětí spolku.

Významným příspěvkem k rozpoznání nejdůležitějších faktorů určujících postavení církví v kapitalistickém státě jsou archiválie *c í r - k e v n í c h a n á b o ž e n s k ý c h i n s t i t u c í*, převzaté na základě dohod do operativní správy archívů státních (mezi nimi i Státního ústředního archívu v Praze) a okresních. Takto byly převzaty především archiválie obou *arcibiskupství, biskupství, kapítul, far, řádových provincií i klášterů*, namnoze přerůstající svým časovým rozpětím do období kapitalismu již z doby raného feudalismu.

Po převzetí *m a t r i č n í a g e n d y* od jednotlivých církví resp. náboženských společností (státem uznaných) národními výbory, došlo k odevzdání všech starších matrik (v originálech), v nichž zápisy končí kolem roku 1870, do příslušných státních (dříve krajských) archívů, které z nich vytvořily vesměs dobře organizované a zpřístupněné sbírky. *Ž i d o v s k é* matriky z českých zemí zůstaly soustředěny již od doby okupace při Obvodním národním výboru v Praze I, zatímco *v o j e n s k é* matriky jsou uloženy ve Vojenském historickém archívu v Praze.

V příslušných odděleních státních archívů jsou dnes již valnou většinou inventarizovány i archívy někdejších *v e l k o s t a t k ů* (patrimonií), namnoze i s přidruženými písemnostmi rodin jejich majitelů, dále i některých *p r ů m y s l o v ý c h z á v o d ů*, pokud nedošlo ku zřízení zvláštních archívů podnikových v rámci příslušných resortů.

Spisy o jednotlivých *f i r m á c h* obchodních, zapisovaných do *obchodních rejstříků* z let 1863 a 1906 neb společenstev, zaváděných do *rejstříku společenstevního* (družstevního) z roku 1873, jsou součástí archívních fondů příslušných soudů krajských (krajského soudu obchodního v Praze).

Stupeň archivní příslušnosti všech těch archivních fondů, u nichž nebylo jejich archivní uložení výslovně vytknuto, je zpravidla určován sídlem, druhem působnosti neb činnosti jakož i významem jednotlivých institucí, organizací, spolků či podniků.

II. 1918 - 1938

Kontinuitní tendence české buržoazie po rozpadu monarchie se legislativně projevily důslednou recepcí rakouského právního řádu a tedy i všech jeho právních institucí, pokud jen byly přijatelné nové formě a územnímu rozsahu státu.

Tato okolnost ovlivnila pochopitelně i otázku kontinuity či diskontinuity archivních fondů těchto institucí do té míry, že - na rozdíl od strukturálních změn v letech padesátých 19. století, které jsou všeobecným předělem mezi archivními fondy před a pobřeznovými - mají ve většině případů popřevratové instituce, především ovšem ty, jež v dobových formách zakotvily na domácí půdě ještě před rokem 1918, přibližně stejný obsah i rozsah působnosti a v důsledku toho i obdobné registrační systémy jako jejich rakouští předchůdci.

Na půdě republiky byly především ustaveny vlastní orgány jak moci zákonodárné, tak i vládní a výkonné, jejichž písemnosti dnes představují archivní soubory nevšední dokumentární hodnoty. Ve svém úhrnu již zpřístupněné, tvoří bezesporu nejvýznamnější a souvislé prameny k dějinám státu a práva v první republice. Československé ústřední úřady byly jednak jen v novém rouše převzaty z éry vídeňských ministerstev, jednak nově vytvořeny v souvislosti s popřevratovými politickými a hospodářskými poměry, majíce většinou vymezené a jen dočasné poslání.

Archivní fondy naprosté většiny všech ústředních úřadů a orgánů vládní a výkonné moci československého státu tohoto období jsou ukládány ve Státním ústředním archivu v Praze. Výjimkou z této zásady jsou samostatné archivy, spravující "archivní celky zvláštního významu".²⁰ Mezi ně patří především *archiv Národního shromáždění*, dále *archiv Kanceláře presidenta republiky* a *archiv Pražského hradu*, který chová i dokumentaci právních předchůdců. Oba jsou začleněny do příslušných odborů Kanceláře presidenta republiky. Složkou Vojenského historického ústavu je *Vojenský historický archiv* shromažďující archiválie všech organizačních složek *vojenské správy*, v tom i *vojenských soudů* a *prokuratur* všech stupňů - i jednotlivých součástí *armády* včetně jejích historických

²⁰ Viz pozn. 9.

předchůdců a konečně *archív ministerstva zahraničních věcí*, soustřeďující současně i písemnosti zastupitelských orgánů v cizině. V *archívu Ústavu marxismu-leninismu* (dříve dějin KSČ) jsou ukládány písemnosti dokumentující boje a vítězství dělnické třídy. Z dalších samostatných archívů připomeňme alespoň *Ústřední archív ČSAV* chovající mj. i vzácné archiválie předchůdců (zvláště *Královské české společnosti nauk*) a četné pozůstalosti význačných pracovníků na úseku organizace vědecké práce. Do této skupiny lze zařadit i *Všeodborový archív při ÚRO*.

Ve Státním ústředním archívu v Praze je uložen především *Úřad předsednictva ministerské rady*, obsahující mj. protokoly o schůzích vlády, relace o politických stranách i záležitosti legislativy a dokumentačně mimořádně bohatý fond *Presidium* i *Všeobecná spisovna ministerstva vnitra* se svou tradiční náplní z období ústavní monarchie. Svými archívními fondy je tu představována řada rezortních ústředí s konvenční pracovní náplní jako: *ministerstvo financí* jen zlomkovitě dokládající dobovou rezortní organizací a finanční politiku státu, *ministerstvo školství* (původně "vyučování") a *národní osvěty*, jehož písemnosti svědčí o kulturní politice státu i o podmínkách pro budování novodobého školství, *ministerstvo spravedlnosti*, *ministerstvo průmyslu, obchodu a živností* s cennými doklady o vývoji průmyslu, obchodní a živnostenské politiky, kartelů apod., *ministerstvo železnic* (s názvem v průběhu let několikrát změněným), *ministerstvo veřejných prací*, jehož spisové celky jsou zvláště vydatným pramenem ke studiu hornictví a jeho hospodářských i sociálních souvislostí, o organizování silniční, vodní i letecké (civilní) dopravy, *ministerstvo zemědělství* s písemnostmi ústředního ředitelství státních statků dokumentujícími mj. i mzdové a pracovní poměry na státních statcích, *ministerstvo sociální péče*, osvětlující dobovou sociální politiku (péči o mládež, stavební a bytovou péči, sociální pojištění apod.), *ministerstvo zdravotnictví a tělesné výchovy*, *ministerstvo pošt a telegrafů* (původně i "telefonů") s materiály z oborů spojovací techniky (poštovní ceniny, mezinárodní tarify, telefonizace, rozhlas).

K fondům těchto základních a v podstatě běžných rezortů přistupují v témže archívu uložené fondy několika nově zřízených a dočasným posláním vybavených ministerstev jako: *ministerstva pro sjednocení zákonodárství a organizace správy v ČSR* (unifikací) z let 1919-1938 a 1946-1950, soustřeďující mimořádně závažné doklady o vytváření základny jednotného právního řádu republiky, *ministerstva pro zásobování lidu* (1919-1923) s písemnostmi *Státního ústavu pro tuky, oleje a mléko* a *Státního obilního ústavu*.

Všechny tyto resortní archívní celky významně doplňují archívní fondy dalších ústředních úřadů s odbornou pracovní náplní: *Nejvyššího*

účetního a kontrolního úřadu, Státního pozemkového úřadu, zřízeného původně k provádění první pozemkové reformy, působícího však po celou dobu trvání republiky a přetvořeného za okupace v nástroj vysídlování českého obyvatelstva, dále krátkodobě působícího (1919-1922) Úřadu pro zahraniční obchod, Státního úřadu statistického s přidruženými fondy Kartelového rejstříku a Sčítání obyvatelstva v roce 1930 (sčítací operáty z r. 1921 pořízené u politických úřadů prvních stolic tvoří dnes krajské sbírky v oblastně příslušných státních archívech) i Patentního úřadu.

Ve Státním ústředním archívu v Praze jsou konečně soustředěny i písemnosti centrálních institucí soudních jako: Nejvyššího soudu, Generální prokuratury, Nejvyššího správního soudu, Volebního soudu a Ústavního soudu, vesměs tedy orgánů stěžejního významu pro výzkum buržoazního právního řádu v užším slova smyslu.

Mezi archívními fondy poválečných politických úřadů druhých stolic zaujímají i nadále přední místo písemnosti zemských správních politických v Praze, Brně a Opavě, které byly v podstatě jen ústavně přijatelnější obdobou bývalých provinciálních úřadů, a od roku 1928 zemských úřadů pro zemi Českou v Praze a pro zemi Moravsko-slezskou v Brně, ukládány a zpřístupňovány jsou v archívech příslušné zemské kompetence, tedy ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně, příp. v Opavě (zde pouze materiály z doby před sloučením zemí).

Archívní fondy oblastních - v celém tomto období již výlučně okresních - politických úřadů, tedy do roku 1928 okresních správních politických, poté okresních úřadů případně jejich expozitur, jsou soustřeďovány v archívech okresních.

Archívní fondy všech těchto politických úřadů s povšechnou působností představují spisové celky umožňující soustavné a podrobné studium veřejného života a všech jeho dobových výkyvů v příslušných oblastech.

Mezi archívní fondy politické povahy mimořádné dokumentační závažnosti patří bezesporu písemnosti býv. státních policejních úřadů a orgánů, především tedy již z rakouské éry převzatého policejního ředitelství v Praze a po roce 1918²⁷ zřizovaných dalších policejních ředitelství: libereckého, plzeňského a českobudějovického v Čechách a brněnského, moravskoostravského a opavského v zemi Moravsko-slezské. S výjimkou spisové pozůstalosti pražského policejního ředitelství uloženého dosud ve Státním ústředním archívu v Praze, jsou fondy všech ostatních soustřeďovány v oblastně příslušných archívech státních. Že právě tyto úřady nepřestaly být ani po zdánlivě radikální změně státní formy orga-

²⁷ Z.č.165/1920 Sb.

nismy přežívajícími formou i duchem své rakouské předchůdce, svědčí jak způsob jejich úřadování, tak i abecedně řazené registratury a jejich základní náplň.

Spolu s rozsáhlými registraturami ústředních i zemských politických úřadů jsou tyto poměrně dobře zpřístupněné archívni fondy mimořádně cennými prameny ke studiu činnosti politické opozice - zvláště komunistické strany - v podmínkách buržoazní demokracie, cenzury tisku, spolkové činnosti a mnohých dalších zjevů veřejného života první republiky.

O archívni uložení zemských i okresních *f i n a n č n í c h ú ř a d ů* (zemských i okresních finančních ředitelství, berních správy i úřadů jakož i dalších finančních orgánů) a o jejich použitelnosti při sledování dobové finanční praxe státu, platí pro období republiky v podstatě totéž, co o úřadech finanční správy rakouské.

Zásadně kontinuitní povaha archívni fondů *b á ň s k ý c h ú ř a d ů*, u nichž nastala v roce 1928 jen změna v označení,²⁸ stejně jako i fondů *ú ř a d ů š k o l n í c h*,²⁹ rovněž nevyžaduje zvláštního komentáře pro toto období.

Třídni funkci justice buržoazní republiky a jejího chápání rovnosti všech občanů před zákonem ověřují systematicky doplňované fondy vznikající z trvale vzestupné činnosti *s o u d ů* všech druhů i stupňů, *ú ř a d ů v e ř e j n é ž a l o b y i n o t á ř s t v í*.

Archívni fondy všech těchto justičních složek si zachovaly formální i obsahovou souvislost s předchozím obdobím a tedy i stejnou příslušnost archívni. Ryze formální změny v označení sborových soudů prvých a druhých stolic v průběhu doby (v r. 1928 a v r. 1945) neovlivnily jejich vnitřní ani vnější ustrojení trvajícím až do strukturálních změn uskutečněných teprve počátkem roku 1949. Současné uložení písemností *krajského* (dříve zemského) *soudu civilního i trestního v Praze*, stejně jako *krajského soudu obchodního* (dříve obchodního soudu) *v Praze* ve Státním archívu v Praze se opírá o skutečný okruh územní působnosti a nepřihlíží k převážně jen historickým motivům jejich dřívejšího dlouhodobého označení.

Celá řada civilních *mimořádných a rozhodčích soudů* okresní, krajské, případně zemské působnosti, vznikajících v tomto období jednak na půdě veřejného pojištění (tak zv. rozhodčí soudy v různých oborech veřejného pojištění, pojišťovací a vrchní pojišťovací soudy), jednak k ochraně pracovních poměrů (např. pracovní soudy jako pokračovatelé

²⁸ Podle z.č.57/1928 Sb. se dosavadní revírní úřady změnilly v revírní báňské úřady a horní hejtmanství v báňská hejtmanství.

²⁹ Podle nař. č.680/1920 Sb. nastoupily na místo okrasních školních rad okresní školní výbory.

soudů živnostenských, rozhodčí soudy hornické a vrchní rozhodčí soud hornický) vytváří i osobité fondy v archívech příslušných podle archívní normy.

Po celou dobu prvé republiky nedošlo ke změně ani základní funkce ani registraturního systému nadále zemsky organizovaných finančních prokuratur v Praze a Brně. O archívním uložení jejich písemností ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně jakož i o jejich dokumentačním významu platí tedy zásadně totéž, co již bylo řečeno o jejich předchůdcích.

Značně okleštěnou zemskou i okresní samosprávu, jež se stala v roce 1928 v důsledku složení a kompetence zemských a okresních zastupitelstev vlastně jen druhou kolejí státní správy v zemích a okresech, představují stejnojmenné fondy jednak ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně, jednak v příslušných archívech okresních.

Bez přihlédnutí k těmto problematickým samosprávám zůstává v tomto období územní samospráva omezena prakticky jen na obce, o jejichž písemnostních odkazech shromažďovaných zásadně v archívech okresních, výjimečně v městských archívech v Praze, Brně, Ostravě a Plzni, bylo již pohovořeno v předchozí kapitole.

Ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně pokračují již z minulého období i archívní fondy advokátních, notářských, lékařských komor i dalších zemsky nebo pro širší oblast organizovaných korporací samosprávy zájmové. K archívním fondům zemědělských rad české a moravské přistupuje v tomto období fond Slezská zemědělská rada Státního archívu v Opavě.

Archívní fondy obchodní a živnostenské komory převzaté do oblastně příslušných státních archívů již i z tohoto období, doplňuje ve Státním ústředním archívu materiál Ústředny obchodních a živnostenských komor, který umožňuje soustředěný průzkum výkupu a odbytu zboží v letech 1922-1949.

Státním ústředním archívem v Praze byly rovněž již převzaty a zpřístupněny význačné fondy eminentní hospodářské důležitosti, tj. písemnosti Ústředního svazu čsl. průmyslu s dokumenty již od roku 1918, Svazu majitelů dolů z let 1919-1938, Svazu velkostatkářů a Svazu statkářů a nájemců umožňujících nahlédnout do zákulisí, z něhož byl veden soustředěný boj velkokapitálu za udržení vysokých cen a nízkých mezd v průmyslu i v zemědělství.

Mohutný rozmach československého veřejného pojištění v tomto období se odráží i v bohatství archívních fondů různých nositelů tohoto pojištění, jakožto významných útvarů zájmové samosprávy. K fondům již z předchozího období pokračujících úrazových pojišťoven

v Praze a v Brně a oblastních *okresních nemocenských* (resp. zemědělských a dalších) *pojišťoven* jako nástupců obdobných nemocenských pokladen, přistupují písemnosti *Ústřední sociální pojišťovny* provádějící invalidní a starobní pojištění dělnické, jakož i *Všeobecného penzijního ústavu*, provádějícího penzijní pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách, *Léčebného fondu veřejných zaměstnanců*, *revírních bratrských pokladen* (dříve bratrských pokladen) i *Ústřední bratrské pokladny* a řady dalších nositelů veřejného pojištění různé stavovské i územní denominace. Právním nástupcem všech těchto nositelů pojištění, tedy i jejich roztříštěných fondů se v r. 1948 stala *Ústřední národní pojišťovna* jako předchůdce *Státního úřadu sociálního zabezpečení*.³⁰

Písemnosti církevních institucí přesahujících z předchozích období jako autonomní svazky s tendencí zachovat si svůj veřejnoprávní charakter, byly již převzaty územně příslušnými archívy všech stupňů na základě dohod do operativní správy. O jejich archívních fondech byla učiněna zmínka již v předchozí kapitole.

Přebudováním některých dřívějších zemsky nebo oblastně organizovaných oborových státních úřadů a orgánů v duchu současné socialistické ekonomiky na socialistické hospodářské organizace, staly se i archívní fondy těchto organizací součástí vlastních podnikových resp. sdružených podnikových archívů, zřizovaných podle vyhlášky č. 153/1956 Ú.1.

Součástí oblastně příslušných archívů dopravy se tak staly archívní fondy bývalých oblastních úřadů a orgánů železničích (zvláště dřívějších *Ředitelství státních drah* v Praze, Plzni, Hradci Králové, Brně a Olomouci i železniční stavební správy) a stejně tak do krajských archívů spojů vplynuly příslušně delimitované písemnosti dřívějších *Ředitelství pošt a telegrafů*.

Z podnikových archívů na úseku peněžnictví jsou nejvýznamnější podnikové archívy *Státní banky československé* soustřeďující základní materiál i ostatních bývalých bank akciových (především *Živnostenské*), vedle nich pak archív *Investiční banky* chovající písemnosti bývalých zemských peněžních ústavů (*Zemské a Hypoteční banky*), archív *Státní spořitelny*, jehož nejstaršími písemnostmi jsou materiály *České spořitelny* (již od r. 1825) a archív *Státní pojišťovny*.³¹

³⁰ Písemnostní pozůstatky těchto institucí jsou bohužel zachovány jen v torzech, jež se nepodařilo sjednotit - jako v jiných případech - na půdě oblastně příslušných archívů.

³¹ O přehledech archívních fondů (a forem jejich zpřístupnění) těchto peněžních ústavů viz již pozn. 15.

Bez přihlédnutí k archívní problematice "Slovenského státu" zpracované samostatně,³² stávají se předmětem úvahy o archívních pramenech právního vývoje republiky v období nesvobody jednak instituce těch dobových útvarů, které byly okupanty ovlivněny nebo přímo vytvořeny na troskách předmnichovské republiky, jednak ovšem i prozatímní orgány československé vlády vytvořené v zahraničí.

Takto rozlišené archívní prameny pro období 1938-1945 vytvářejí svérázné skupiny podle toho, zda je produkovaly i n s t i t u c e

- a) " d r u h é r e p u b l i k y " jakožto bezprostředního výsledku Mnichova od října 1938 do března 1939,
- b) ř í š s k ý c h ž u p , do nichž vplynuly - rovněž bezprostředně po Mnichovu rozsáhlé pohraniční oblasti připojené k Německu a mezi nimiž územně naprosto převládala "Říšská župa sudetská",
- c) " P r o t e k t o r á t u Č e c h y a M o r a v a " (jednak "protektorátní" ve vlastním slova smyslu, jednak říšské v "protektorátu") vyhlášeného okupanty nad západní částí pomnichovské republiky v březnu 1939,
- d) č e s k o s l o v e n s k é v l á d y v e x i l u .

Ad a):

Přestože byl mnichovský diktát katastrofou pro československou státnost, udržovala výslovně nezrušená a jen zákonem o autonomii Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny doplněná ústava i nadále zdání samostatnosti a buržoazně-demokratického charakteru republiky. Tento zdánlivě kontinuální ráz orgánů druhé republiky, se obráží především v jejích písemnostních odkazech, jež se zpravidla staly pokračováním spisových souborů a v poskartační etapě i archívních fondů institucí předmnichovských.

Toto zjištění platí všeobecně - s výhradou územních ztrát postihujících zvláště orgány užší regionální povahy v zabraných oblastech - především o orgánech ú s t ř e d n í s t á t n í s p r á v y ,³³ o p o l i t i c k ý c h (a policejních), f i n a n č n í c h i s o u d n í c h ú ř a d e c h a o r g á n e c h včetně jejich ústavů a zařízení, stejně jako o o r g á n e c h ú z e m n í c h i

³² Viz pozn. 1.

³³ Podružná je v tomto případě obměna či jiné seskupení názvů některých z nich jako výsledek mezirezortních přesunů určitých agend nebo zřízení krátkodobých orgánů nových, jako např. Státní hospodářské rady v prosinci 1938.

z á j m o v ý c h s a m o s p r á v a o dalších institucích zmíněných již v kapitole o archívních pramenech období předmnichovského.

Přiznání k společné registraturní a tedy i archívní příslušnosti nemůže oslabit ani onen podstatně nový, dokumentačně nesmírně významný obsahový prvek, příznačný již pro pomnichovské registry, svědčící o postupné fašizaci ochromeného politického a hospodářského života republiky tísněné ze všech stran nacistickou a fašistickou expanzí.

O tomto tlaku, sílícím zvláště po vydání zmocňovacího zákona, neklamně svědčí písemnosti vznikající na všech organizovaných úsecích státního a veřejného života.

Archívní prameny o těchto tendencích tehdejšího vývoje jsou shromažďovány - zpravidla jako pokračování již v předchozích kapitolách uváděných archívních fondů - v archívech všech stupňů podle klíče stanoveného archívní normou.

Ad b):

Přihlédnutí k archívním pramenům z oblastí, jež se v období mezi Mnichovem a zhroucením nacistické moci staly téměř na sedm let integrální součástí německé říše, je potřebné pro pochopení těsné ideologické, politické, hospodářské i organizační spojitosti režimů zaváděných nejprve v říšské a poté i v "protektorátní" části okupovaného státu.

Mechanismy říšských institucí v pohraničí, z nichž tyto prameny vycházely, byly totiž předobrazem německého "pořádku", jenž byl v březnu 1939 v příslušné obměně zaváděn i ve zbývajícím "českomoravském prostoru" vedle a nad přežívajícím domácím právním řádem s perspektivou výlučnosti po vítězné válce.

Poměrně uchované archívní prameny této oblastní proveniencí stávají se tak cenným příspěvkem k pochopení všech stěžejních organizačních principů říšského úředního aparátu i jeho dobové ideologické náplně.

Všeobecným klíčem k nim je zásada o uložení všech archívních pozůstatků z činnosti říšskoněmeckých úřadů, orgánů a institucí - třeba i úzce regionálního původu a zaměření - z tohoto záboru, v ý h r a d - n ě v o b l a s t n ě p ř í s l u š n ý c h s t á t n í c h a r - c h í v e c h .

Na úseku veřejné správy jsou bezesporu nejvýznamnějšími archívními fondy časově na sebe navazující písemnosti a) úřadu "říšského komisaře pro (tehdy ještě všechna) sudetoněmecká území" (Reichskommissar für die sudetendeutschen Gebiete) působících od října 1938 do dubna 1939 a vybaveného v duchu vůdcovského principu nejširšími pravomocemi téměř ve

všech oblastech veřejného života, b) po vyčlenění dílčích okrajových území k župním vládám sídlícím vesměs mimo obsazená území, úřadu "říšského místodržitele v župě sudetské" (Reichsstatthalter im Sudetengau), který byl stálým zástupcem říšské vlády v této župě, nejvyšší instancí v oboru všeobecné státní správy a vrcholným orgánem župní samosprávy. Archivní fondy obou těchto úřadů sídlících v Liberci, tvoří návaznou dokumentaci.

K těmto fondům se svým významem přiřazují archivní fondy tří úřadů "pověřenců" (Beauftragte), přezvaných ještě v roce 1938 na "vládní prezidenty" (Regierungspräsidenten) se sídly v Karlových Varech, v Ústí nad Labem a v Opavě, kteří zprostředkovali styk říšského místodržitele (předtím říšského komisaře) se západní, střední a východní částí župy a byli jednak středním článkem (všeobecně druhou a ve významnějších záležitostech i první instancí) státní správy, jednak dohlédacími orgány nad městskými i venkovskými okresy.

Písemnosti vzešlé z činnosti úřadů tzv. "Landrádů" (Landesämter) jakožto nejnižších instancí politické správy i okresní samosprávy ve "venkovských okresech" (Landkreise) jednotlivých říšských žup, jsou dnes předmětem péče těch státních archivů, v jejichž obvodě měly svá sídla.

Od těchto archivních fondů nutno rozlišit pozůstatky registratur "vrchních starostů" (Oberbürgermeister) měst, která tvořila "městské okresy (Stadtkreise) jakožto výlučně samosprávné korporace, uložené však v oblastně příslušných archívech okresních resp. městských.

Celá řada úřadů, orgánů a institucí do těchto okresů přímo i nepřímo začleněných, jež na těchto úrovních působily ať jako bezprostřední produkt státní správy (např. Reichsbauamt, Strassenbauamt, Wasserwirtschaftsamt, Kulturamt, Katastralamt, Bergamt, Arbeitsamt, Kreisschulamt, Gesundheitsamt a další), ať jako projevy pravomoci příkazané okresním samosprávám (Standesamt, Wirtschafts- u. Ernährungsamt aj.), představuje ve svém celku soubory archivních pramenů značné dokumentární hodnoty pro podrobné vysledování postupně ochabující politické aktivity a rostoucích organizačních obtíží v jednotlivých oblastech německého záboru pod tlakem blízkých se front.

Rozmístění archivních fondů shromažďujících pozůstatky úřadů a orgánů říšské finanční správy v odtrženém pohraničí odpovídá rovněž již připomenuté zásadě o příslušnosti státních archivů pro tyto písemnosti.

Ze spisoven dvou úřadů "vrchních finančních prezidentů" (Oberfinanzpräsidenten) se sídly v Karlových Varech a v Opavě jakožto druhých stolic v říšské finanční soustavě, mohla být archivně zhodnocena jen

spisovna opavská, neboť úřad karlovarský byl již v roce 1942 zrušen a jeho obvod rozdělen mezi vrchní finanční presidenty se sídly mimo zabrané území (Drážďany, Mnichov a Norimberk).

Písemnosti prvoinstančních úřadů a orgánů říšské finanční správy zřízených v zabraném území, byly ve svých zachovaných částech - ponejvíce v oblasti opavské, v níž působil vrchní finanční president až do konce války - rovněž archivně podchyceny. V oboru daní (mimo spotřební) to byly "finanční úřady" (Finanzämter), zřizované zpravidla na úrovni venkovských okresů, v oboru cel a daní spotřebních stály na stejném stupni "hlavní celní úřady" (Hauptzollämter) s podřízenými "okresními celními komisariáty" (Bezirkszollkommissariate), "celními úřady" (Zollämter) a celou sítí "celních dozorních služeben" (Zollaufsichtsstellen). Dokumentačně navazují tyto fondy na písemnosti říšské veřejné správy, výstižně dokreslující její obraz po stránce hospodářsko-finanční.

Neradostný spisový odkaz členité říšské justice - především ovšem soudů a státních zastupitelství - zasahující do zabraného území třemi ze svých územních působností (okres, kraj a země-župa), je mimořádně významným příspěvkem nejen k ověření překotných organizačních i procesních změn v průběhu války, ale - což zdůrazňuje zvláštní dokumentární hodnotu archivních souborů především trestních agend - i k osvětlení otřesných metod nacismu bezohledně likvidujícího pod rouškou spravedlnosti své odpůrce.

S výjimkou písemností justičních orgánů s působností celoříšskou, byl převzat do péče našich oblastně příslušných státních archivů a jejich poboček jednak vcelku uzavřený systém soudních instancí zřízených v župě sudetské, tj. řada "úředních soudů" (Amtsgerichte), devět "krajských soudů" (Landgerichte) a jeden "vrchní zemský soud" (Oberlandesgericht) v Litoměřicích, jednak řada dalších úředních soudů v záborech, jež se staly součástí jiných říšských žup a jež tedy instančně podléhaly vyšším soudům vně zabraného státního území.

K řádné působnosti jednotlivých typů soudů byla přidružena i působnost mimořádná. Civilní mimořádnou pravomoc tak vykonával u vrchního zemského soudu v Litoměřicích (a na jeho úrovni) zřízený "fideikomisní senát", "soud dědičných statků" (Erbhofgericht), "soud smluvní pomoci" (Vertragshilfsgericht) a "vrchní zdravotní soud" (Erbesgesundheitsobergericht), dále k některým úředním soudům přiřčené soudy "pracovní" (Arbeitsgerichte), "zdravotní" (Erbgesundheitsgerichte), "dědičné" (Anerbengerichte) a tzv. "oddělovací úřady" (Entschuldungsämter). Trestními mimořádnými soudy byly především pověstné "zvláštní soudy" (Sondergerichte), jež ovšem byly organizačně přiřčeněny k soudům krajským jako jejich zvláštní senáty, stejně jako již na

sklonku války v určitých oblastech vyhlašované "soudy stanné" (Standgerichte).

V úzké obsahové i organizační spojitosti s trestními spisy soudů jsou archivovány i písemnosti státních zastupitelství (Staatsanwaltschaften) příslušných úrovní. U vrchního zemského soudu působil "generální státní zástupce" (Generalstaatsanwalt), u krajských soudů "vrchní státní zástupce" (Oberstaatsanwalt), kteří působili i u "Sondergerichtů" a u některých úředních soudů "úřední státní zástupce" (Amtsanwalt). Tato spolupráce zastupitelství se soudy byla zvýrazněna ukládáním trestních spisů krajských (a vyšších) soudů pod záhlavími příslušných státních zastupitelství.

Až na několik věznic spravovaných úředními soudy, podléhaly státním zastupitelstvím, dílem při vrchním zemském soudu, dílem při krajských soudech zřizované káznice (Strafgefängnisse) a věznice (Haftanstalten).

K doplnění povšechného obrazu říšské justice v okupovaném pohraničí a tedy i jednotlivých jejich archívních fondů budiž ještě připomenuta advokátní (Rechtsanwaltskammer) a notářská komora (Notarkammer), obě pronikavě "arizované" a "odčechizované", se sídly v Litoměřicích.

Ad c):

Vojenským obsazením západní části pomnichovské republiky v březnu 1939 a její přeměnou v "protektorát Čechy a Morava" se staly české země součástí Německa. Tento útvar byl pouze specifickým správním celkem uvnitř hranic říše, v němž na rozdíl od ostatních říšských žup (zemí) bylo domácí obyvatelstvo spoutáno tzv. "protektorátní" příslušností, která je uvrhla do postavení "autonomní" avšak nerovnoprávné většiny oproti všestranně privilegované menšině příslušníků říšských.

Této zásadě dvou nerovných právních řádů platných vedle sebe na témže teritoriu byl přizpůsoben celý správní organismus v "protektorátě".

Státoprávní dualismus tohoto horizontálního typu - předvídaný okupanty jako přechodná fáze před úplnou likvidací zbylé sféry domácího správního řádu na tomto území - vytvořil tu pochopitelně i dvojí kolej spisových mas jež po sobě zůstavily jednak instituce "protektorátní" (tzv. česká) (c-1), jednak říšské orgány v "protektorátě" (c-2).

Ad a-1:

"Protektorátní" spisovny autonomních vládních a výkonných orgánů všech stupňů z období před správními reformami z roku 1942 jsou ve svém podstatném úhrnu dokladem setrvalosti předokupační správní organizace, řídící se i nadále formálně nezrušeným vnitrostátním právním řádem - pokud nebyl v rozporu se záměry okupantů, kterým tehdy ještě stačilo pouhé odstranění manifestačních znaků bývalé suverenity státu a jeho republikánsko-demokratické formy.

Zřízení "Protektorátu Čechy a Morava" mělo tedy bezprostředně za následek pouze zrušení ministerstev národní obrany a zahraničních věcí se všemi zastupitelskými úřady bývalé republiky v cizině (s ponecháním zástupce protektorátní vlády a "státního" presidenta u říšské vlády resp. u říšského ministra vnitra). Kancelář presidenta republiky se pochopitelně stala "kanceláří státního presidenta".

Tato formální organizační (zdaleka již ovšem ne obsahová!) kontinuita institucí navazujících většinou jen v obměněném rouše ("státní" = "protektorátní") na úřady a orgány předokupační, zakládá ovšem povětšinou přerůstání četných archívních fondů z předchozího období.

S přihlédnutím k těmto skutečnostem lze tedy zaměřit i úvahu o autonomních zdrojích právního vývoje v "protektorátě" především na diskontinuitní původce archívních pramenů, tedy na ty organizační formy veřejného života, jež se na této půdě buďto teprve vytvořily, nebo se tu jinou organizační strukturou podstatněji odlišily od svých republikánských předchůdců.

Ani ono "zjednodušení" autonomního - především ústředního - správního aparátu, ke kterému v průběhu války došlo v souvislosti s reformami okupační správy v roce 1942, nemělo ovšem ještě vést k odstranění, nýbrž jen k přizpůsobení jeho organizačního schématu a personálního vybavení záměrům říšského protektora v souvislosti se změnami v jeho vlastním úřadě. "České" úřady byly přetvořeny v prodlouženou ruku říšských orgánů v "Protektorátě".

Vnější přestavba se proto omezila jen na likvidaci "protektorátní" vlády jako kolektivního orgánu (zrušení úřadu předsednictva ministerské rady) a na zjednodušení rezortních ústředen. Zrušena byla tehdy ministerstva veřejných prací, sociální a zdravotní správy, pošt a telegrafů a organizačně přetvořena ministerstva: doprava v *ministerstvo dopravy a techniky*, obchodu, průmyslu a živností v *ministerstvo hospodářství a práce* a zemědělství v *ministerstvo zemědělství a hornictví*. Ministerstvo školství a národní osvěty se rozpadlo v *ministerstvo školství* a *Úřad lidové osvěty*, který převzal (od několika rezortů) obstarávání "kulturně-politických věcí".

Mimo tyto organizační přesuny, jež se pochopitelně odrazily i na půdě archívních fondů uvedených rezortních ústředen, setrvává většina dalších ústředních úřadů jednooborových, stejně jako i ostatních úřadů a orgánů správy politické (policijní), báňské, školské, justiční i finanční všech územních příslušností na předokupačních organizačních zásadách přizpůsobených pouze novým územním a státoprávním poměrům. Jejich archívní fondy jsou tedy obvykle jen pokračováním z předchozího období.

Z archívních fondů ústředních odborných úřadů stačí tak připomenout spisové odkazy v roce 1942 obnoveného "Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu" (pověstného "Bodenamtu"), s hlavním úkolem připravovat postupné vysídlování českého obyvatelstva, v roce 1939 nově označeného "Ústředního (dříve "Státního") úřadu statistického" s dobovými doklady o pohybu obyvatelstva v podmínkách okupace a téhož roku ustaveného "Nejvyššího úřadu cenového" (Oberste Preisbehörde) jakožto vrcholného orgánu "Protektorátu" pro regulaci a tvorbu cen. Hodnota archívní dokumentace o činnosti těchto i dalších ústředen protektorátní administrativy uložené ve Státním ústředním archívu v Praze, je zvyšována svědectvím o germanizační funkci říšských plnomocníků dosazených do jednotlivých klíčových pozic a o vystupňování této aktivity do té míry, že důležité ústřední úřady byly v roce 1944 pověřeny plněním úkolů "z příkazu říše" (Reichsauftragsverwaltung). V širokém měřítku byl ovšem tento způsob poněmčení českých úřadů zaváděn do politické (policijní) správy již po reformách v roce 1942, kdy takto byli zemští presidenti pověřeni vyřizováním určitých agend a řada okresních hejtmanů (po zredukování počtu politických okresů) výkonem celé správy "z příkazu Říše" (im Auftrage des Reiches).

S výhradou této důležité obsahové charakteristiky a dočasných územních změn okresních politických úřadů (což podstatně ztěžuje rekonstrukci původních registratur na archívní půdě), platí i o nich to, co bylo již výše řečeno o formálně setrvalé povaze archívních fondů úřadů a orgánů "protektorátní" veřejné správy.

Z typicky "protektorátních" specializovaných státních úřadů nutno ovšem připomenout neblahý písemnostní odkaz 23 "úřadů práce" zřizovaných (náhradou za veřejné zprostředkovatelné práce) již v roce 1939 vždy pro několik politických okresů a posílených v roce 1940 pobočkami ve všech okresech soudních. Jejich archívní fondy, které jsou zvláště usvědčujícími doklady o zneužití "českého" správního aparátu pro zájmy okupantů, jsou soustředěny v oblastně příslušných státních archívech.

Tzv. "reorganizace" školské správy a celé školské soustavy vedoucí v roce 1942 ke zrušení okresních školních výborů

a místních školních rad a ke zřízení *školských úřadoven okresních hejtmanství*, se obráží i v archívních fondech příslušné oblastní provenience.

F i n a n č n í s p r á v a v "Protektorátě" byla již v roce 1940 rozvrácena jednosměrným zrušením (směrem do protektorátu) celní hranice a vytvořením ryze říšského "*vrchního finančního obvodu*" (Oberfinanzbezirk) Čechy a Morava, v jehož čele stál "vrchní finanční prezident" se sídlem v Praze. Tradiční organizace finančních úřadů byla touto exempcí cel, spotřebních daní a monopolů omezena na správu přímých daní přizpůsobenou říšskému systému. Z archívního hlediska lze chápat toto ochromení činnosti jen jako záležitost náplně jinak kontinuálních fondů.

Archívní celky jednotlivých nadále ještě formálně uznávaných útvarů *ú z e m n í s a m o s p r á v y* vydávají svědectví o úplném vymýcení pravomoci volených orgánů a kolektivního rozhodování (to platí v plné míře o statutárních městech). Archívy obcí jsou dokladem o "působení" německých vládních komisářů vystřídanych v roce 1944 nadekretovanou úřednickou správou, v jejímž čele stáli "úředničtí" starostové a jejich náměstci, jimž byla podřízena obecní policie.

Rovněž archívní fondy jinak kontinuálních *j u s t i č n í c h o r g á n ů* (soudů, státních zastupitelství) všech druhů a stupňů jsou svědectvím doby o "zjednodušování justice" civilní i trestní (převádění agend kauzálních, mimořádných i rozhodčích k soudům řádným s posilováním pravomoci samosoudců) a o jejím ochromení celým systémem exempcí osobních i věcných ve prospěch říšské justice v "Protektorátě".

Na troskách samosprávy územní nabývá na významu celá řada vynucených útvarů *s a m o s p r á v y z á j m o v é*. Obzvláště výrazně vyniká tato skutečnost v archívních fondech celé řady organizací hospodářských, jež jsou svědectvím radikální přestavby a koncentrace domácího hospodářství podle nacistických vzorů a v duchu totálního zapojení zázemí do válečné mašinerie. Vedle fondů tradičních organizací stavovského charakteru (advokátních, notářských, lékařských, inženýrských, obchodních a živnostenských komor) a dalších zjevů zájmové samosprávy připomenutých již v podmínkách předchozích období, vystupují ve vlastní "protektorátní" archívní dokumentaci do popředí spisové celky několika "*ústředních svazů*" zřizovaných v rámci "organické výstavby hospodářství" pro jednotlivé základní hospodářské obory a dále členěné v "*hospodářské skupiny*" s povinným členstvím.

Takto byl již v roce 1939 namísto "Ústředního svazu průmyslníků pro Čechy a Moravu" (předtím "Ústředního svazu čsl. průmyslu") ustaven "*Ústřední svaz průmyslu pro Čechy a Moravu*", členěný dále do dvaceti-tří "hospodářských skupin" (tak zvláště: báňského, cukrovarnického,

potravinářského, stavebního, textilního a dalších), v roce 1940 pak "Ústřední svaz obchodu pro Čechy a Moravu" se čtyřmi hospodářskými skupinami, "Ústřední svaz řemesla pro Čechy a Moravu" sdružující všechna živnostenská společenstva v okresních a zemských jednotách a "Ústřední svaz dopravy pro Čechy a Moravu" se čtyřmi hospodářskými skupinami. Obdobně jako tato hospodářská odvětví organizačně zapojená do příslušného hospodářského rezortu (průmyslu, obchodu a živností" a poté "hospodářství a práce"), bylo ministerstvem financí koncentrováno v roce 1941 i peněžnictví (s výjimkou Národní banky a Státní spořitelny) do Ústředního svazu peněžnictví pro Čechy a Moravu se třemi hospodářskými skupinami (soukromé bankovníctví, peněžní ústavy s veřejnými úkoly a úvěrní společenstva).

Pro archívní dokumentaci válečného řízeného hospodaření s životními potřebami jsou obzvláště přínosné archívní fondy celé řady "Česko-moravských svazů" povšechně označovaných jako "trhové svazy" organizované na základě širokého zmocnění ministra zemědělství v zájmu "účelného hospodaření potravinami a krmivy". Již v prvních letech "Protektorátu" byly takto postupně zřizovány "Česko-moravské svazy" "pro úpravu obchodu jatečným dobyt看", "pro mléko, tuky a vejce", "ovočnicko-zelinařský" (později "zahradnicko-vinařský"), "pro brambory a škrob", "pro drůbež, vejce a med", "pro chmel, slad a pivo", "pro dobytek, maso a ryby", "pro hospodaření obilím" a některé další.

Spisové celky všech výše uvedených ústředních organizací "protektorátního" hospodářství, přežívajících namnoze ještě i v prvních letech pookupačních (ústředních svazů a jejich hospodářských skupin i trhových svazů) jsou předmětem systematické péče Státního ústředního archívu v Praze, zatímco písemnosti složek, jež je vytvářely (spolků, společenstev, grémíí, podniků, ústavů apod.) - pokud vůbec mohly být archívně podchyceny -, tvoří vlastní archívní fondy ukládané v územně i věcně příslušných archívech (státních, okresních a podnikových).

Ad c-2:

Vedoucí zásada okupantů při vytváření vlastního organizačního systému na půdě Čech a Moravy "více vládnout a méně spravovat" se projevuje v průběhu války stále zřetelněji a podává se jak z říšského mocenského mechanismu, tak z archívně podchycených písemností, jež z jeho spisoven vyšly.

S přihlédnutím k vymezenému tématu lze tuto část kapitoly omezit právě jen na onen vysloveně mocenský mechanismus, který říše do "Protektorátu" exponovala a který podstatně ovlivnil směr vývoje domácího správního aparátu.

Z činnosti dvou "šéfů civilní správy" přidělených oběma okupačním

armádám v česko-moravském prostoru v březnu 1939 byla podchycena Státním archívem v Brně část spisové pozůstalosti "šéfa" brněnského.

Souvislá archívní dokumentace o "působení" orgánů říšské správy na půdě "Protektorátu" počíná tedy vlastně až po nástupu civilního úřednického aparátu v dubnu 1939.

Nejcennější dokumentací pro celkové zhodnocení "protektorátní" éry a pro komplexní ověření germanizačního a arizačního poslání okupační správy jsou bezesporu archivně zpřístupněné písemnosti úřadu "Říšského protektora v Čechách a na Moravě" (Reichsprotektor in Böhmen und Mähren), které jsou součástí dvou korespondujících archívních celků: fondu pražské centrály uloženého již částečně ve Státním ústředním archívu v Praze (součástí tohoto úřadu byla i kancelář smutně proslulého "státního sekretáře", jakožto zástupce říšského protektora a současně šéfa pořádkové i bezpečnostní policie v celém "Protektorátě"), a fondu její brněnské expozitury (Reichsprotektor in B. u. M. - Dienststelle Mähren in Brünn). Ve struktuře těchto fondů se odráží trojí organizační fáze tohoto úřadu (1939, 1942, 1943), jež usměrňovala postupnou přeměnu "českých" úřadů v pouhé výkonné okupační orgány.

Stejně významné, pro uvedenou tendenci však ještě průkaznější, jsou písemnosti, jež vznikaly v registratuře úřadu "německého státního ministra pro Čechy a Moravu" (Deutsches Staatsministerium für Böhmen und Mähren) - zčásti již rovněž uloženého ve Státním ústředním archívu v Praze, který převzal v roce 1943 z rukou říšského protektora, nadále již jen reprezentanta říše vybaveného zásadně nedůležitou "kancelářicí říšského protektora" (Büro des Reichsprotektors in B. u. M.), faktické řízení "Protektorátu" i s organizačním schématem jeho dosavadního úřadu (devět oddělení s "generálními referáty" v podstatě shodných s organizací a pracovní náplní autonomních ústředních úřadů a jejich sekcí.

Úřady "oberlandrátů" (Oberlandräte), provádějících "kontrolu vhodnosti a účelnosti české správy (především v okresech) z hlediska politických, vojenských a hospodářských potřeb říše", byly důležitým oblastním (a jediným) článkem v systému říšské všeobecné okupační správy. Souběžně s postupným převáděním říšské agendy na "protektorátní" úřady se jejich počet pronikavě snížil (z 39 a poté 20 v roce 1939 až na 6 v roce 1941.) Péčí o jejich spisové celky jsou pověřeny příslušné státní archívy.

N ě m e c k á j u s t i c e (soudy a státní zastupitelství) v "Protektorátě" byla organizační obměnou justice říšské zavedené již po Mnichovu v okupovaném pohraničí. Na území Čech a Moravy byla představována třemi ze svých čtyř stupňů.

"Německé úřední soudy" (Deutsche Amtsgerichte) byly zřizovány pro obvody jednoho až dvou českých krajských soudů, dva "německé zemské

soudy" (Deutsche Landgerichte) zřízeny v Praze pro Čechy a v Brně pro Moravu (s pobočkami v několika dalších městech) a "Německý vrchní zemský soud" pro obvod celého "Protektorátu" ustaven v Praze. Při zemských soudech v Praze a v Brně (i při některých jejich pobočkách!) byly zřízeny již v roce 1940 "zvláštní soudy" (Sondergerichte) a několikrát uvedeny v činnost i "stanné soudy" (Standgerichte).

Archivní fondy jednotlivých soudů uvedených stupňů představují hluboký průlom do justičního systému domácího četnými exempci osobními i věcnými, stejně jako archivní dokumentace "německých státních zastupitelství" zřizovaných při soudech příslušných stupňů, náležející do péče jednak Státního ústředního archivu v Praze, jednak oblastně příslušných státních archivů.

Na úřad "vrchního finančního presidenta" v Praze, jemuž byl v oboru cel, spotřebních daní a monopolů přikázán celý obvod "Protektorátu" jako jeden z "vrchních finančních obvodů" říše, bylo již poukázáno v souvislosti s výkladem o "protektorátní" f i n a n č n í s p r á v ě . Písemnosti jeho patří rovněž do péče Státního ústředního archivu v Praze.

Ad d):

Netřeba právě na tomto místě zdůrazňovat mimořádnou hodnotu těch zachovaných archivních pramenů, které vznikaly za boje proti hitlerovské okupaci doma i v zahraničí a z politické práce k zachování kontinuity československého státního práva po dobu nesvobody a pro další demokratický vývoj na půdě osvobozené republiky.

Třebaže je v zájmu úplnosti a pravdivosti komplexního pohledu na tuto významnou vývojovou etapu československého státu a práva nezbytné sledovat dokumentaci nejen o činnosti ústavních orgánů prozatímního státního zřízení oficiálně vytvořeného mimo dosah nacistického teroru, ale i o podzemní práci organizačně rozptýleného domácího hnutí odporu, vytvářejí archivní fondy ve smyslu platné archivní normy především (a vlastně jen) písemnosti, které vznikaly z činnosti úředních činitelů jako výraz nepřetržité československé státnosti.

Tento soubor - žel neúplné - archivní dokumentace o nezlomné vůli našich národů žít opět svobodně a demokraticky, je ovšem, i když takto pojmově sevřený, jedním z nejcennějších zdrojů právních pramenů z období druhé světové války.

Po krátkém působení v podstatě spíše reprezentativního "Československého národního výboru" zřízeného již v roce 1939 v Paříži, byl v roce 1940 vytvořen politickou emigrací nejširší stranické denominace

v Londýně celý základní systém prozatímního státního zřízení, který po sobě zanechal archivní celky dokumentární hodnoty nacházející se dnes v péči příslušných archivů.

Písemnosti londýnské *presidentské kanceláře* převzal archiv presidenta republiky. Spisové odkazy londýnského *úřadu předsednictva vlády* a jednotlivých *vládních resortů*³⁴ jsou uloženy ve Státním ústředním archivu v Praze. Materiály londýnského *ministerstva národní obrany* byly předány Vojenskému historickému archivu a písemnosti *ministerstva zahraničních věcí* archivu resortnímu.

Všechny tyto archivní fondy jsou ovšem dnes nezbytnými spojovacími články stejnojmenných nebo obdobných resortních fondů před i pookupačních.

ZÁVĚR

S přihlédnutím k pojmovému vymezení a povšechnému zaměření těchto kapitol, bylo nutno omezit výklad povětšinou jen na ty instituce (a jejich archivní fondy), které se svým posláním uplatnily v historickém procesu vývoje našeho právního řádu.

Byly tu tedy úhrnem připomenuty pouze nejvýznačnější z organizací a jejich skupin, pokud zůstavily skutečně již archivovanou neb aspoň předpokládanou archivně významnou spisovou dokumentací.

Skutečnost, že pro některé z písemností mladších institucí dosud neuplynulo skartační období, brání prozatím ucelení jejich fondů na archivní půdě. Ku zpracování fondů s aktuální politickou, hospodářskou neb sociální tematikou³⁵ však přistupují archivy přednostně formou jejich dílčího uspořádání a zpřístupnění moderními archivními pomůckami.

³⁴ K archivnímu využití jsou zvláště způsobilé archivní fondy ministerstev průmyslu, obchodu a živností, sociální péče, spravedlnosti, zemědělství a hospodářské obnovy.

³⁵ Boje o moc ve státě, příspěvky k charakteristice mocenských a správních aparátů, organizování, zápasy a perzekuce dělnického hnutí, politické strany, hospodářské krize a mnohé další.